

KE VZTAHU MEZI VÝVOJEM SOUVĚTÍ A VÝVOJEM MYŠLENÍ A K VÝZNAMU STUDIA SOUVĚTÍ V JAZYCE V 18. STOLETÍ

KAREL SVOBODA (Praha)

Pro poznání vývoje souvětí má zvláštní význam studium vztahu mezi vývojem souvětí a vývojem myšlení. Nelze ovšem, jak na to v pondělní diskusi upozornil s. prof. Horálek, každou změnu v souvětých spojovacích prostředcích vysvětlit změnou v myšlení, např. zánik spojky *anobrž* a vítězství *nýbrž*, zánik spojky *prve než, spíše/ji než* a vítězství *dříve než*.

Rozvoj důsledného studia vztahu mezi vývojem souvětí a vývojem myšlení je ztěžován mimo jiné tím, že není jasno v tom, co rozumět myšlením, co rozumět myšlenkou. Domnívám se, že při studiu poměru jazyka a myšlení je třeba myšlenkou rozumět prostě to, co má mluvčí na mysli, co si uvědomuje; může to být někdy úvaha, usuzování, jindy však jen vjem nebo představa. Proces, v kterém myšlenka probíhá, je myšlení, tj. myšlenkový proces. V tom smyslu vývoj myšlení neznamena v jednotlivých případech vždy vzestup myšlení, neznamena vždy ani vývoj k explicitnějšímu vyjádření.

Uvedu několik příkladů toho, jak se vztah mezi vývojem souvětí a vývojem myšlení projevuje.

Někdy tento vztah není zřejmý. Např. není jisté, jak s myšlením souvisí zánik spojky *jak brzo* a vznik spojky *jakmile*. Snad tu působil vliv němčiny, jak to připouští doc. Bauer,¹ snad spojka *jakmile* vznikla v afektivní situaci, jak soudí doc. Kopečný.² V tomto druhém případě by tu spojitost s myšlením byla, i když zde ovšem nejde o změnu v usuzování, o vzestup v myšlení. Na to, že vznik spojky *jakmile* souvisí s něčím v myšlení mluvčího, i když je to jen vedlejší myšlenková složka, ukazuje podle mého soudu skutečnost, že se v době obrozenské, tj. v době, kdy se spojka ještě dost nevžila, objevovala nejen v podobě *jak mile*, ale i *jak militně, jak militky, jak libě*.³

Významněji se vývoj myšlenkových procesů ve vývoji souvětí projevuje tak, že vznikají určité souvěté typy, jak ukázal doc. Bauer ve svém *Vývoji českého souvětí*, ale i tak, že se mění způsoby využívání jednotlivých spojovacích prostředků a tím

¹ Vývoj českého souvětí, Praha 1960, str. 254.

² SaS 19, 1958, str. 205.

³ K. Svoboda, Souvětá stavba v jazyce Hýblových časopisů, Studie o jazyce a literatuře národního obrození, Sborník Vysoké školy pedagogické, Jazyk-literatura I, str. 115 n.

i jejich významy. Domnívám se proto, že výklady vývoje souvětí mají podávat nejen vývoj jednotlivých druhů souvětí a vět, ale zvlášť i vývoj jednotlivých spojovacích prostředků. Tak lze na vývoji relativu *kdežto*,⁴ vyjadřujícího místní spojitost, v odporovací spojkou ukázat na vývoj od názorového myšlení, vázaného na představy prostorové, k myšlení abstraktnímu. Vznik odporovací spojky *kdežto* a zánik relativu *kdežto* nepochybně znamená zvýšení vyjadřovacích možností a ve spojitosti s tím zdokonalení myšlenkového procesu: umožňuje — na rozdíl od souřadících spojek odporovacích — uvádět na prvním místě větný obsah, který je ve vztahu odporovacím.

Zřetel k myšlenkovému procesu pomáhá pochopit dvojí význam spojky *co, co zatím, zatím co*, tj. jejich význam časový a odporovací. Domnívám se, že jejich význam odporovací vyplynul z jejich významu základního: tyto spojky uvádějí v podstatě děj souběžný, paralelní, a ten buď není v nesouladu s obsahem věty řídící a pak jej chápeme jako prostě současný, nebo je v nesouladu s obsahem věty řídící a pak jej chápeme jako odporovací.

V Hýblových časopisech samotné *co* uvádí větu odporovací ojediněle, např. *Počet jejich vzdychajících obdivovatelů ještě více se množil, co se tratiti měl*,⁵ je tam však řídké i časové *co* uvádějíci prostě souběžný děj. Zpravidla se připojuje *zatím*, které souběžnost dějů, souladných i nesouladných, vyjadřuje výrazněji. Jde tu tedy o vývoj k jednoznačnějšímu, explicitnějšímu vyjadřování myšlenky.

Vycházíme-li od toho, že *nýbrž* mělo původně význam rektifikující, znamenalo *ne spíše*,⁶ nepřekvapí, že se ve spojení stupňovacího *netoliko* — *nýbrž*, popř. *nejen* — *nýbrž* objevovalo ve funkci větné ve starší době častěji, než se někdy předpokládá. Mám doklad toho již z r. 1585 z Veleslavínovy edice *Króniky dvě o založení země České (Že pak Němci a jiní národové — jakž dotknuto — netoliko smejšleji o nás potupně, nýbrž i spisy hamlivé a důtklivé vydávají, není se hrubě čemu diviti* — předmluva, str. 15) i jednotlivé toho doklady ze st. 18. (z J. Beckovského, z Českého postyliou z r. 1719, z Koniáše), v jazyce Hýblových časopisů je již dosti časté.

Pro poznání současného systému souvětí a jeho spojitosti s myšlením je zvlášť důležité studium souvětí v stoletích blízkých současnosti, a to v době národního obrození, ale i v údobích před národním obrozením a po něm. Vývoj souvětí v národním obrození nenavazuje pouze na souvětí veleslavínské, *nýbrž* je i pokračováním ve vývoji století 17. a 18. Ve st. 18. představuje důležitou vývojovou linii jazyk novin zvaných Český postyليون, které vycházely v l. 1719—1772 a našly v r. 1782 pokračovatele v Pražských českých novinách, pak Schönfeldských a Krameriových i např. v časopisech Hýblových. V Hýblových časopisech nacházíme ve značné frekvenci spojovací prostředky, které jazyk veleslavínský neznal nebo kterých užíval jen velmi zřídka, např. spojku *jakmile* (nejstarší doklady mám z r. 1789 z Schön-

⁴ Viz čl. citovaný v pozn. 3, str. 126 n.

⁵ Čl. cit. v pozn. 3, str. 109.

⁶ Čl. cit. v pozn. 3, str. 86 n.

feldských a Krameriových novin, např. *Jak mále tito Turci spatřili náš lid, hned opět nazpátek utekli*, Schönfeldské c. k. pražské noviny, 1789, s. 3), *co zatím, zatím co*, tzv. inverzní *když, příliš* — *než aby*. Naproti tomu jiné spojovací prostředky již dožívající jsou v době obrozenské uměle oživovány, např. *an* nápadně předstihuje ve frekvenci a rozmanitosti významů jazyk veleslavínský, ba ještě např. v Schönfeldských a Krameriových novinách je poměrně řídké. V Hýblových časopisech jsem se jen ojedinele setkal se spojkami *nobrž, anobrž, jelikož, ješto*, tj. se spojkami, které Linda nazývá ironicky klasickými slovy. Ve významu odporovacím jsem *ješto* v Hýblových časopisech našel pouze jednou, ve významu přípustkovém jsem je vůbec nezjistil. Naproti tomu M. Grepl a M. Jelínek⁷, kteří vycházeli z literatury, jež na rozdíl od Hýblových časopisů nebyla určena širokým vrstvám čtenářstva, zjišťují, že stupňovací *anobrž*, odporovací a přípustkové *ješto* byly ve spisovném jazyce obrozenském dosti běžné.

---

⁷ M. Grepl, K podmínkám diferenciaci spojovacích prostředků v obrozenském spisovném jazyce, sb. Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, str. 109—118; Spojka *an* ve spisovné češtině první poloviny XIX. st., Sborník fil. fak. Brno 1956, A4, 45—50; Vývoj spisovné češtiny za obrození a jazyková teorie, Sborník fil. fak. Brno 1958, A6, 74—87. — M. Jelínek, Výběr syntaktických prostředků v obrozené odborné literatuře, rukopis. kandidátská disertace, Brno 1958 (ÚJČ ČSAV).